UDK:94(575.171):339“13/14”

XIV–XV ASRLARDA XORAZM SHAHARLARINING RIVOJLANISHI: ARXEOLOGIK VA NUMIZMATIK DALILLAR

Jumaniyozov Doniyor Xudoyorovich
Urganch Innovatsion universiteti
Ijtimoiy-gumanitar va tillar kafedrasi o‘qituvchisi
Telefon raqam: +998 99 664 01 00
Elektron pochta: djumaniyozov201@gmail.com
Orcid : 0009-0009-8056-5047
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.22982536

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda XIV–XV asrlarda Xorazmning o‘ng qirg‘oq hududlarida shahar hayotining rivojlanish jarayonlari arxeologik va numizmatik manbalar asosida tahlil qilinadi. Mo‘g‘ullar istilosidan keyingi davrda shahar markazlarining faoliyati, pul muomalasi, hunarmandchilik va savdo aloqalarining rivojlanish xususiyatlariga e’tibor qaratiladi. Mizdahqon, Janpiqqal’a, Kat, Abu Muslimqal’a, Shemaxaqal’a, Shohsanam va boshqa yodgorliklardan aniqlangan arxeologik materiallar o‘ng qirg‘oq Xorazm hududlarida shahar va hunarmandchilik an’analarining davom etganini ko‘rsatadi. Numizmatik ma’lumotlar esa Xorazmning XIV asrdagi pul muomalasi va iqtisodiy aloqalarini yoritishda muhim manba vazifasini bajaradi. Tadqiqot natijalari o‘ng qirg‘oq Xorazm shaharlarining mo‘g‘ullar istilosidan keyingi davrda to‘liq yo‘qolib ketmaganini, balki o‘zgarib borayotgan siyosiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashgan holda faoliyatini davom ettirganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Xorazm, Mizdahqon, Janpiqqal’a, Kat, Urganch, shahar madaniyati, arxeologiya, numizmatika, Oltin O‘rda.

Аннотация: В настоящем исследовании на основе археологических и нумизматических источников анализируются процессы развития городской жизни на правобережных территориях Хорезма в XIV–XV веках. Особое внимание уделяется особенностям функционирования городских центров, денежного обращения, развития ремесла и торговых связей в период после монгольского завоевания. Археологические материалы, выявленные на таких памятниках, как Миздахкан, Джанпык-кала, Кят, Абу-Муслим-кала, Шемаха-кала, Шахсанам и других, свидетельствуют о продолжении городских и ремесленных традиций на территории правобережного Хорезма. Нумизматические данные, в свою очередь, являются важным источником для изучения денежного обращения и экономических связей Хорезма в XIV веке. Результаты исследования показывают, что города правобережного Хорезма после монгольского завоевания не исчезли полностью, а продолжали функционировать, адаптируясь к изменявшимся политическим и экономическим условиям.

Ключевые слова: Хорезм, Миздахкан, Джанпык-кала, Кят, Ургенч, городская культура, археология, нумизматика, Золотая Орда.

Abstract: This study analyzes the processes of urban development in the right-bank territories of Khorezm during the 14th–15th centuries based on archaeological and numismatic sources. Particular attention is paid to the functioning of urban centers, monetary circulation, the development of crafts, and the characteristics of trade relations in the post-Mongol conquest period. Archaeological materials identified at sites such as Mizdakhkan, Janpyk-kala, Kat, Abu Muslim-kala, Shemakha-kala, Shahsanam, and other archaeological sites demonstrate the

continuity of urban and craft traditions in the right-bank territories of Khorezm. Numismatic evidence, in turn, constitutes an important source for studying monetary circulation and the economic relations of Khorezm during the 14th century. The results of the study indicate that the cities of right-bank Khorezm did not disappear completely following the Mongol conquest; rather, they continued to function by adapting to changing political and economic conditions.

Keywords: Khorezm, Mizdakhkan, Janpyk-kala, Kat, Urgench, urban culture, archaeology, numismatics, Golden Horde.

KIRISH

Xorazmning o‘ng qirg‘oq hududlari o‘rta asrlarda vohaning iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o‘rin egallagan. XIII asr boshidagi mo‘g‘ullar istilosi natijasida Xorazm shaharlarining siyosiy, demografik va iqtisodiy tizimida jiddiy o‘zgarishlar yuz bergan. Shunga qaramay, arxeologik materiallar ayrim shahar va manzilgohlarda hayot butunlay uzilmaganini hamda keyingi davrda shahar madaniyatining yangi sharoitlarda davom etganini ko‘rsatadi.Yozma manbalarda, jumladan Ibn Battuta ma’lumotlarida, Xorazmning ayrim hududlaridagi shaharlar haqida cheklangan ma’lumotlar uchraydi. Bunday ma’lumotlarni arxeologik va numizmatik materiallar bilan qiyosiy o‘rganish o‘ng qirg‘oq hududlarining XIV–XV asrlardagi tarixiy-iqtisodiy holatini yanada aniqroq tiklash imkonini beradi.Tadqiqotning asosiy maqsadi XIV–XV asrlarda o‘ng qirg‘oq Xorazm shaharlarining rivojlanish xususiyatlarini arxeologik va numizmatik dalillar asosida aniqlashdan iborat. Bunda shaharlarning iqtisodiy faoliyati, pul muomalasi, hunarmandchilik, savdo aloqalari va mintaqalararo madaniy almashinuvdagi o‘rni asosiy tahlil yo‘nalishlarini tashkil etadi.

ASOSIY QISM

Xorazm shaharlarining XIV asrdagi iqtisodiy hayotini o‘rganishda numizmatik materiallar alohida ahamiyatga ega. Tangalar nafaqat pul muomalasining holatini, balki siyosiy hokimiyat, iqtisodiy munosabatlar va savdo aloqalarining ayrim jihatlarini aniqlash imkonini beradi. G. A. Fedorov-Davydovning Xorazm numizmatikasiga oid tadqiqotlarida XIV asrda Xorazm hududida turli nominaldagi oltin, kumush va mis tangalarning muomalada bo‘lgani qayd etiladi. Jumladan, 1363–1384-yillarga oid oltin tangalar hamda XIII asr oxiri – XIV asrga tegishli kumush va mis tangalar Xorazmda pul muomalasi rivojlanganini ko‘rsatuvchi muhim dalillardandir [1, 219].Mis tangalarning keng tarqalishi, ayniqsa, mahalliy bozor va kundalik iqtisodiy munosabatlarda mayda pulga bo‘lgan ehtiyoj mavjud bo‘lganini ko‘rsatishi mumkin. Shu jihatdan numizmatik topilmalar o‘ng qirg‘oq Xorazm shaharlarining iqtisodiy hayotini faqat yozma manbalar orqali emas, balki moddiy dalillar asosida ham o‘rganish imkonini beradi. Xorazm tangalarining Markaziy Osiyo va Qozog‘iston hududlaridan topilishi vohaning keng hududiy iqtisodiy aloqalarga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. Sharqiy Yevropadagi topilmalar nisbatan kam bo‘lishi esa ushbu hudud bilan savdo munosabatlarining o‘ziga xos shakllarda amalga oshirilgan bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Biroq tangalarning kam uchrashini bevosita veksel yoki chek tizimining mavjudligi bilan izohlash uchun qo‘shimcha yozma va numizmatik dalillar talab etiladi. Shu sababli mazkur masalani ehtiyotkorlik bilan baholash maqsadga muvofiq [2, 219–220].O‘ng qirg‘oq Xorazm shaharlarining mo‘g‘ullar istilosidan keyingi rivojlanishini o‘rganishda Mizdahqon yodgorligi alohida ahamiyatga ega. Arxeologik qazishmalar davomida ushbu hududdan hunarmandchilik, savdo va madaniy aloqalarni aks ettiruvchi turli moddiy topilmalar aniqlangan. Jumladan, qimmatbaho matolar, bezak buyumlari, metall buyumlar va numizmatik materiallarning topilishi Mizdahqonning o‘rta asrlardagi iqtisodiy faoliyatini baholash uchun muhim manba hisoblanadi [3, 99].Mizdahqon materiallari Xorazmning qo‘shni va uzoq hududlar bilan madaniy-iqtisodiy aloqalarini ham ko‘rsatadi. Yodgorlikdan topilgan ayrim buyumlarning boshqa mintaqalardagi arxeologik majmualar bilan tipologik o‘xshashligi savdo va madaniy almashinuv jarayonlari mavjud bo‘lganini taxmin qilish imkonini beradi. Biroq bunday o‘xshashliklarning o‘zi buyumlarning aynan savdo orqali

kirib kelganini to‘liq isbotlamaydi; ularni texnologik va madaniy aloqalar nuqtayi nazaridan ham baholash lozim.O‘ng qirg‘oq hududidagi Janpiqqal’a, Kat va Abu Muslimqal’a kabi yodgorliklarning arxeologik o‘rganilishi ham mo‘g‘ullar istilosidan keyingi shahar hayotini tadqiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yu. P. Manilov va M. Sh. Kdirniyazovlarning tadqiqotlari ushbu yodgorliklarda keyingi o‘rta asrlarga oid madaniy qatlamlar mavjudligini ko‘rsatib, hududdagi shahar va manzilgohlar faoliyatining davomiyligini aniqlashga imkon beradi [4,88].Shu nuqtayi nazardan, yozma manbalardagi ayrim cheklangan ma’lumotlarni arxeologik materiallar bilan qiyoslash muhim metodologik ahamiyatga ega. Arxeologik qatlamlar, me’moriy qoldiqlar, hunarmandchilik buyumlari va tangalar shahar hayotining real moddiy asoslarini aniqlashga xizmat qiladi.O‘ng qirg‘oq Xorazm shaharlarining iqtisodiy hayotini tavsiflashda boshqa hududlardan kirib kelgan yoki mahalliy ishlab chiqarishdan farq qiluvchi moddiy topilmalar ham muhim dalil hisoblanadi. Shemaxaqal’a va Shohsanamdan aniqlangan ayrim sopol buyumlarning Volga bo‘yi hamda Shimoliy Kavkaz hududlaridagi yodgorliklar materiallari bilan tipologik o‘xshashligi Xorazmning shimoliy hududlar bilan madaniy-iqtisodiy aloqalarini ko‘rsatishi mumkin [5, 35].Bunday arxeologik o‘xshashliklar Xorazm shaharlarining Yevroosiyo dasht hududlari bilan aloqalarini o‘rganish uchun muhimdir. Ayniqsa, savdo yo‘llarining Quyi Amudaryo, Orolbo‘yi, Dashti Qipchoq va Volga bo‘yi hududlari bilan bog‘langanligi shaharlarning iqtisodiy funksiyalariga ta’sir ko‘rsatgan bo‘lishi mumkin.Filqal’a yodgorligidan aniqlangan ayrim qurol-yarog‘ va o‘q-yoy uchlari esa ko‘chmanchi dasht madaniyatlari bilan aloqalarni o‘rganishda qo‘shimcha manba sifatida xizmat qiladi [5, 38]. Bunday topilmalarni faqat savdo mahsuloti sifatida emas, balki harbiy-madaniy aloqalar, texnologik ta’sir va aholining o‘zaro harakatlari bilan bog‘liq holda kompleks tahlil qilish zarur. M. Sh. Kdirniyazovning Xorazmning XIII–XV asrlardagi Yevroosiyo savdosidagi roliga bag‘ishlangan tadqiqotlarida ham arxeologik materiallar asosida vohaning keng mintaqalararo aloqalari masalasi yoritilgan [5,41]. Ushbu ma’lumotlar o‘ng qirg‘oq shaharlarini Xorazmning umumiy iqtisodiy tizimidan ajratib emas, balki Quyi Amudaryo va Yevroosiyo savdo makonining tarkibiy qismi sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.Arxeologik tadqiqotlar o‘ng qirg‘oq Xorazm shaharlarida hunarmandchilikning turli yo‘nalishlari mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Sopolchilik, metallga ishlov berish, shisha buyumlar tayyorlash, qurilish materiallari ishlab chiqarish kabi sohalarning izlari shahar iqtisodiyotining ko‘p tarmoqli xususiyatini aniqlashga imkon beradi [6, 15]. Mizdahqonning arxeologik materiallari ayniqsa muhim bo‘lib, yodgorlik hududidagi ishlab chiqarish va turar-joy majmualari shahar aholisining iqtisodiy faoliyatini o‘rganish uchun katta imkoniyat yaratadi.Hunarmandchilikning rivojlanganligi shaharlarning faqat iste’mol markazi emas, balki ishlab chiqarish va almashinuv jarayonlarida faol ishtirok etganini ko‘rsatadi.Shuningdek, savdo faoliyatining rivojlanishi shahar infratuzilmasining shakllanishiga ham ta’sir ko‘rsatgan. Bozorlar, hunarmandchilik hududlari, turar-joy majmualari va yo‘l-kommunikatsiya tizimining mavjudligi shaharlarning iqtisodiy funksiyalarini aniqlashda muhim ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Biroq karvonsaroy va bozor rastalarining aniq qurilish davrini belgilash uchun tegishli arxeologik stratigrafiya va daliliy materiallarga tayanish lozim [7,53].Yuqoridagi arxeologik va numizmatik ma’lumotlar o‘ng qirg‘oq Xorazm shaharlarining XIV–XV asrlardagi iqtisodiy hayotini bir necha o‘zaro bog‘liq jarayonlar asosida tavsiflash imkonini beradi. Birinchidan, pul muomalasining mavjudligi va turli davrlarga oid tangalarning topilishi iqtisodiy munosabatlarning moddiy asoslarini ko‘rsatadi. Ikkinchidan, hunarmandchilik mahsulotlari va ishlab chiqarish izlari shahar iqtisodiyotining ichki imkoniyatlarini aks ettiradi. Uchinchidan, turli hududlarga xos buyumlarning topilishi mintaqalararo almashinuv va madaniy aloqalarning mavjudligini ko‘rsatadi.Shu bilan birga, bu dalillarni “xalqaro savdo markazi” yoki “tranzit savdoning asosiy bo‘g‘ini” kabi qat’iy tushunchalar bilan tavsiflashda ehtiyotkorlik zarur. Arxeologik materiallar savdo va almashinuv jarayonlarining mavjudligini ko‘rsatishi mumkin, biroq ularning hajmi, yo‘nalishi va iqtisodiy ko‘lamini aniqlash uchun arxeologik, numizmatik va yozma manbalarni o‘zaro qiyoslash talab etiladi.

XULOSA

XIV–XV asrlarda Xorazmning o‘ng qirg‘oq hududlaridagi shahar hayoti mo‘g‘ullar istilosidan keyin butunlay to‘xtab qolmagan. Arxeologik yodgorliklardan aniqlangan madaniy qatlamlar, hunarmandchilik buyumlari, me’moriy qoldiqlar va numizmatik materiallar hududdagi ayrim shahar va manzilgohlarda iqtisodiy hamda madaniy faoliyat davom etganini ko‘rsatadi. Mizdahqon, Janpiqqal’a, Kat, Abu Muslimqal’a, Shemaxaqal’a, Shohsanam va boshqa yodgorliklar materiallari o‘ng qirg‘oq Xorazmning shahar madaniyati, hunarmandchiligi va mintaqalararo aloqalarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Xususan, turli hududlarga xos arxeologik buyumlarning aniqlanishi Xorazmning Volga bo‘yi, Shimoliy Kavkaz, Dashti Qipchoq va Markaziy Osiyo hududlari bilan iqtisodiy-madaniy aloqalari mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Numizmatik materiallar esa XIV asrda Xorazmda pul muomalasi davom etganini hamda iqtisodiy munosabatlarning moddiy asoslari saqlanib qolganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tangalarning topilish geografiyasini savdo yo‘llarini aniqlashda boshqa arxeologik va yozma ma’lumotlar bilan birgalikda tahlil qilish zarur.Umuman, XIV–XV asrlarda o‘ng qirg‘oq Xorazm shaharlarining rivojlanishi mo‘g‘ullar istilosidan oldingi urbanistik tizimning oddiy davomiyligi emas, balki yangi siyosiy va iqtisodiy sharoitlarga moslashish jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur shaharlarning tarixiy mavqeini to‘liq baholash uchun arxeologik va numizmatik ma’lumotlarni yozma manbalar bilan kompleks tarzda o‘rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Фёдоров-Давыдов Г. А. Нумизматика Хорезма золотоордынского периода // Нумизматика и эпиграфика. М. : Наука, 1970. Т. VIII. С. 219.
2. Кдырниязов М. Ш. Материальная культура городов Хорезма в XIII–XIV веках. Нукус : Каракалпакстан, 1989. С. 99.
3. Манилов Ю. П. К изучению городища Кят // Вестник Каракалпакского филиала АН УзССР. 1966. № 2. С. 81–85.
4. Манилов Ю. П., Кдырниязов М. Ш. Городище Джанпык-кала // Археология Приаралья. Ташкент : Фан, 1984. Вып. II. С. 88–104.
5. Кдырниязов М. Ш. О роли Хорезма в евразийской торговле XIII–XV веков // Общественные науки в Узбекистане. 2000. № 1. С. 35–41.
6. Ягодин В. Н., Ходжайов Т. К. Некрополь древнего Миздахкана. Ташкент : Фан, 1970. С. 15–18.
7. Кдырниязов М. Ш., Бауатдинов Р. Новые археологические данные о средневековом Миздахкане // Общественные науки в Узбекистане. 2001. № 3. С. 52–56.